
NACHÁDZAJÚ SA KNIŽNICE UŽ PRED BRÁNOU UMELEJ INTELIGENCIE? ODHODLAJÚ SA VSTÚPIŤ A VYUŽIŤ JEJ POTENCIÁL, ALEBO SA NECHAJÚ UMELOU INTELIGENCIOU POHLTIŤ?

Na tohtoročných knihovníckych konferenciách a seminároch masívne rezonovali prebiehajúce zmeny v našej spoločnosti, jednou z aktuálnych tém je aj umelá inteligencia (AI). Tento rok sme strávili s kolegami hodiny v podnetných debatách o tom, ako umelá inteligencia zmení našu spoločnosť, knihovníkov, ale aj o tom, čo prinesie do našich knižníc. Ako budú knižnice fungovať v dobe rozmachu umelej inteligencie? Budeme vedieť v knižniciach správne uchopiť nový potenciál, alebo sa budeme riadiť heslom „všetko po starom“? Zistili sme, že je pre nás nesmierne lákavé uvažovať o umelej inteligencii netradične a pozerat' sa na veci nekonvenčne – z inej perspektívy. Na niektoré otázky ohľadom umelej inteligencie v knižniciach dnes ešte nevieme odpovedať, no s istotou už vieme povedať, že k zmenám v našich knižniciach určite príde. Nielen o umelej inteligencii, ale aj o ďalších aktuálnych témach ako problematika otvorených dát a otvorených zdrojov sa viac dočítate v rozhovore s PhDr. Janom Černým, Ph.D. z Katedry informačných technológií Fakulty informatiky a štatistiky na Vysokéj škole ekonomickej v Prahe.

<http://doi.org/10.52036/1335793X.2023.1-2.59-61>

Za moderné môžeme považovať len tie knižnice, ktoré reflektujú aktuálne spoločenské potreby a dynamicky reagujú na zmeny v našej spoločnosti. V posledných mesiacoch sa veľa hovorí o zmenách v spoločnosti v súvislosti s príchodom umelej inteligencie. Viete nám povedať o týchto zmenách a trendoch viac? Na aké zmeny sa podľa Vás musia knižnice pripraviť?

Umelá inteligencia, resp. různé jazykové modely s různým penzom znalostí zasáhly náš život náhle a s nevídanou křivkou rapidního vývoje. Domnívám se, že si příliš nedokážeme představit řadu věcí v našich „normálních životech“, tak jak budou vypadat přesně za jeden rok. Vezměme si, že během několika málo týdnů ke konci minulého roku se poměrně zásadně změnil přístup v rámci digitálního marketingu, copywritingu a souvisejících služeb – marketéři již netráví dlouhé minuty psaním reklamních textů – jde o pár okamžiků. Vědci z celého světa mají výtečný nástroj pro korektury, ověřování existence odpovědí na jejich hypotézy, verifikaci stavu techniky a další jejich intelektuální činnosti. Programátoři mají skvělého asistenta pro kontrolu kódu, ale i tvorbu samotnou na základě pečlivě připraveného vstupu. Svět se změnil zásadně, nicméně jde pouze o počátek. Čekají nás nevídané změny ve společnosti ve všech rovinách – pozitivních i negativních – a měli bychom se připravit. Stejně jako knihovny musí pracovat se stávajícím trendem.

Aké očakávate dopady umelej inteligencie na knižnice? Máme umelú inteligenciu v kontexte knižníc vnímať ako príležitosť, alebo ako hrozbu? Aké sú pozitívne a negatívne aspekty AI?

Zcela se mění například koncept rešeršních služeb, protože již dnes můžeme testovat prompty na získání relevantních dokumentů z řady systémů vědecké a šedé literatury. To samé se týká referenčních služeb, které prakticky postrádají nutnost lidské asistence, čeká nás automatizovaná kustomizace obsahu pro naše čtenáře, kteří budou dostávat vygenerovaná doporučení na (intelektuální) obsah, který chtějí konzumovat. Není to však o konci role knihovníků a knihoven jako takových. Naopak, knihovny mají před sebou jedno z nejvýznamnějších

období své historie, a to tvarování nových služeb, akceptaci nových rolí a výzvu být klíčovou moderní institucí ve společnosti, která chrání lidskou schopnost myšlení. Ke zmíněným aspektům bych podal přirovnání – stejně jako se lidstvo učilo pracovat s ohněm, i tak se musí učit pracovat s AI – jen rychleji. Vnímám ohromné příležitosti pokroku, nejen ve výzkumných a výrobních procesech, ale i v environmentální rovině – domnívám se například, že stojíme na prahu nových systémů včasného varování, které nám pomohou připravit se na možné přírodní katastrofy s předstihem, případně predikovat na základě zdánlivě nesouvisejících jevů a anomálií klíčové změny na naší planetě. Na druhé straně už nyní vidíme zcela jasné negativní dopady, a nesmíme zůstat jen u evidentní technologické závislosti, intelektuální lenosti, nebo signálů postupného vymizení rozhodovacích procesů na základě kritického lidského zhodnocení. Jsou to také nepopsatelné možnosti plánování a provádění kybernetických útoků, zcela nové rozměry možností vzniku darkwebových služeb a mnohá další rizika.

Akým způsobem ovplyvní umělá inteligencia informačnú gramotnosť?

Asi bychom se měli v první moment podívat na stav školství v našich zemích a koncepci výuky informační (a i dnes datové) gramotnosti. Stav není optimální. Není to jen pozdní reakce na tento nutný vzdělávací prvek ze strany politické reprezentace, ale jedná se i o nedostatek kvalifikovaných pedagogů – ačkoli v Česku se zejména materiální podmínky učitelů zlepšily a jedná se opět o vyhledávané zaměstnání, snad tedy můžeme čekat zlepšení. Nicméně umělá inteligence samozřejmě úzce souvisí s informační gramotností – v první řadě se jedná o na první pohled triviální otázku (ačkoli pro mě je netriviální) – a to, jak mi může umělá inteligence pomoci v mém životě (nejen profesním)? Poté se již odvíjí celý cyklus – tedy po uvědomění si potřeby musíme vědět, jaké řešení AI je vhodné pro její řešení, musíme ho umět použít a posléze vyhodnotit dané „dopady“ na náš život.

Vo svojich prednáškach sa často venujete otvoreným zdrojom a otvoreným dátam. Vedeli by ste nám ozrejmíť, čo sú to otvorené zdroje a prečo je táto problematika relevantná aj pre knižnice?

Otvorené zdroje jsou veřejně přístupné zdroje, které obsahují informace o různých fenoménech tohoto světa, a pozor – na úrovni jednotlivce, ale i např. celého státu, či specifického odvětví. Díky otevřeným zdrojům se můžete dozvědět velké množství zajímavých informací o konkrétním člověku – jeho názory, postoje, lokaci, žel bohu i další osobní informace. Otvorené zdroje hrají klíčovou roli v problematice open-source intelligence, která spadá v současnosti do ranku bezpečnostních studií. Naproti tomu otevřená data jsou veřejně přístupná data, která musí být poskytována zdarma (volně), ve strojově čitelné podobě a mohou být použita i pro komerční účely bez omezení. Na světě existuje řada skvělých online míst, kde si dosáhnete na opravdu zajímavá otevřená data – např. Světová banka, OECD, OSN, UNICEF, ale i města, univerzity a mnohé další.

Aký potenciál vieme vyťažiť z otvorených zdrojov? Môžu mať otvorené zdroje a dáta celospoločenský dopad?

Mají naprosto zásadní dopad na společnost, protože dokážou řešit závažné problémy. Citujme například projekt Tracelabs, což je komunita lidí pracující s otevřenými zdroji, která se věnuje investigativní činnosti zaměřené na pohřešované osoby, díky Fire Information for Resource Management System (FIRMS) z dílny NASA můžete analyzovat místa, kam dopadly ruské rakety na Ukrajinu, a to jednoduše z vlastního počítače s průběžnou aktualizací. Otevřená data zase městům pomáhají analyzovat nebezpečná místa, kde dochází k častým dopravním nehodám, nebo – naopak – kritická místa týkající se narušení biodiverzity. Těch příkladů je celá řada.

Aký je rozdiel medzi deep webom a dark webom? Čo by sme mali vedieť o deep webe? Aké dáta vieme získať z oboch webov?

Začneme, čo majú obe prostredia spoločného, a to je fakt, že obsah pochádzajúci odsud není prístupný tradičným vyhľadávačom jako Bing, Google, Ecosia, Baidu, Yandex apod. Deep-webový obsah není dostupný například kvůli nutnosti překročit nějakou přihlašovací stránku s username a heslem, nebo paywall, nebo jednoduše protože různé databáze blokují své indexy před crawlery a různými boty. Dark web jako podmnožina deep webu je nicméně prístupný výhradně ze specifického prohlížeče, a tím je hlavní představitel TorBrowser, kterým můžete vstoupit do sítě Tor. Zde se skrze identifikátory .onion dostanete na dark-webové stránky a služby. Co se týče typologie dat, jedná se o složitou otázku, na kterou však může být v první moment jednoduchá odpověď. Deep web dle výzkumů tvoří až 90 % celého webového prostředí – naleznete zde takové samozřejmosti, jako jsou webmail služby, streamovací služby, ale také obrovské repositáře literatury, digitální knihovny, databáze vědeckých článků... Naproti tomu dark web, kterému se přisuzuje velikost 6 % z celého webu, se dle Europolu využívá z velké většiny obchodu s narkotiky a dalším nezákonným aktivitám. Co se týče legálního využití, pak je dark web hojně využíván zejména investigativními novináři pro šifrovanou a anonymizovanou komunikaci obsahu.

Tento rok sa uskutočnil 8. ročník odborného podujatia LIB CON, ktoré sa venuje aktuálnym trendom v oblasti informačnej vedy a knihovníctva. Ako a prečo sa zrodil LIB CON?

LIB CON jsme vytvořili v rámci Městské knihovny Hostivice, abychom naplnili základní ideu, a to propojovat knihovny s jinými obory. Věnovali jsme se tak vztahu knihoven a business prostředí, nebo kontextu vzdělávání, technologií a plánujeme propojení s bezpečnostní oblastí a archivnictvím (což jsou velmi příbuzné oblasti). Nutno říct, že v tomto směru nás velmi podporuje Městská knihovna Praha – jako superinstituce a knihovna nejen pro oblast našeho hlavního města.

Pre akú cieľovú skupinu je podujatie určené? Kam sa posúva LIB CON v kontexte spoločensky meniacich sa trendov?

V prvé řadě jsme chtěli oslovit malé a střední knihovny, aby i knihovníci z těchto institucí měli možnost určovat trend doby, nebo o něm vědět. Ale například tento rok LIB CON navštívili zástupci zejména univerzitních knihoven, i když to samozřejmě primárně bylo způsobeno tematickým zaměřením. Co se však ukázalo jako mimořádně atraktivní, tak je účast zahraničních řečníků a sdílení znalostí s výtečnou zpětnou vazbu – například ze slovenského Centra vědecko-technických informací přijel Mgr. Tomáš Fiala, nebo posléze z UC San Diego David Minor.

V rámci svojej práce realizujete výskum na FIS VŠE zameraný na dark web a intelligence studies? Viete nám priblížiť, čo je predmetom Vášho výskumu?

V súčasnosti se věnuji výzkumným směrům, které analyzují dopad open-source intelligence (OSINT) ve společnosti a možnosti jeho využití nejenom knihovnami, zkoumám také proměnu entit duševního vlastnictví a význam patentové literatury v budoucnosti. Co se týče dark webu, pak s kolegy analyzujeme způsoby a možnosti indexace dark-webového obsahu.

A keď neskúmate, neučíte na univerzite alebo nie ste na konferenciách?

Snažím se jezdit do firem a různých institucí, trávím s nimi dny v rámci mých workshopů a ukazuji jim externí svět dat a informací, jak ho mohou využít, jaká rizika skýtá, jak zlepšit a anonymizují svůj online pohyb, eliminují většinu digitálních stop a další. A také s naší městskou knihovnou v Hostivici pořádáme běžecké závody, mezinárodní festival vína In vino Hostivice a mnoho dalšího.

Zhováral sa Mgr. Tomáš Fiala.